

RESSENYES

BERGEVIN, Jean (1992).

Déterminisme et géographie: Hérodote, Strabon, Albert le Grand et Sebastian Münster (pròleg de Claude Raffestin).

Sainte-Foy: les Presses de l'Université Laval. Col·lecció Travaux du Département de Géographie de l'Université Laval, núm. 8. xiv+204 pp., índex antroponímic, bibliografia, 9 figures, annex amb textos originals, 17x25 cm. ISBN 2-7637-7279-X.

No fa pas gaires anys, el determinisme es considerava un assumpte tancat, un episodi superat i confinat a lliçons o articles erudits sobre la història del pensament geogràfic. I, ves per on, gairebé un segle després, torna a ser un punt de referència en l'actualitat de la discussió sobre teoria i mètode en geografia.

El debat sobre la modernitat ha fet trontollar els principis de racionalitat i d'explicació en ciència. I, en aquest nou context, el determinisme ha esdevingut un concepte central de discussió, en tant que és part inherent de qualsevol mètode científic explicatiu i racional.

En efecte, *ciències i teories* tracten de cercar regularitats i relacions de dependència entre el conjunt de fets estudiats per tal de (im)posar un cert ordre —un sistema coherent— enmig del caos de les coses. I el determinisme és una de les formes operatives de coneixement fonamentals per tal d'establir lògiques relacionals entre objectes sobre les quals bastir estructures de pensament que no

només donin una explicació racional que faci intel·ligible el món, sinó que també permetin basar-hi una acció coherent.

El propòsit de l'obra ressenyada és, precisament, mostrar l'aportació crucial del determinisme en la pròpia formació del pensament geogràfic occidental. A l'objecte, introdueix el lector en les aportacions de dos mil anys d'evolució del pensament geogràfic abans de la revolució galileana: de la Grècia clàssica al Renaixement. Les continuïtats en el pensament geogràfic palesen el seu origen únic, fonamentat en les contribucions dels autors de l'antiguitat i en formes de coneixement deterministes.

Nogensmenys, es proposa també una perspectiva nova i fresca en els treballs sobre determinisme que va més enllà del convencional debat d'acarament amb el possibilisme. El seu discurs considera, d'una banda, la desconstrucció de les distintes nocions d'ordre i lògiques deterministes en les geografies pre-modernes —en particular el balanç explicatiu entre raó i

mite— i, d'una altra, l'estudi de les condicions del seu sorgiment, és a dir la utilitat social contextual del determinisme.

El llibre no és sinó una revisió de la tesi doctoral de Jean Bergevin —el qual ensenya història del pensament geogràfic a la Universitat Laval, al Québec— que, codirigida per Rodolphe de Koninck i Claude Raffestin, fou defensada a la Universitat Laval l'any 1988, si bé la recerca es desenvolupà essencialment a la Universitat de Ginebra.

Per tal de mostrar les aportacions del determinisme en el pensament geogràfic, Bergevin remarca l'accepció restringida que se'n sol tenir. Un capítol introductori, de títol ben expressiu —el «sacrifici» de Friedrich Ratzel—, revisa el procés pel qual el determinisme ambiental va ser esbandit de la geografia. El professor quebequès considera que Lucien Febvre va aïllar Ratzel per tal de defensar la geografia francesa dels atacs d'Emile Durkheim, quan inicialment les seves aportacions havien estat ben acollides als *Annales de Géographie*. Com a al·legació davant les crítiques de Durkheim al determinisme ambiental, Febvre es va afanyar a argumentar que aquest era més una característica de l'obra de Ratzel que un signe d'identitat de la geografia, caracteritzada pel possibilisme.

Bergevin s'apressa a recordar al lector com el determinisme ambiental —sovint ridiculitzat pels seus crítics— sempre havia reconegut un cert marge de maniobra al lliure arbitri humà i que la causalitat física mai no havia estat unívoca. Alhora, el possibilisme no elimina la dependència de l'entorn i, de fet, s'emmarca dins un model determinista, car el lliure arbitri —concebut com a resistència— està confinat a un camp de possibilitats limitades. Les diferències entre l'un i l'altre no van gaire més enllà de l'amplitud del marge d'iniciativa humana i de la natura de les condicions de l'entorn —climàtiques, econòmiques, culturals...—, però en cap cas no comporta una veritable ruptura epis-

temològica. En definitiva, en rebutjar el determinisme ambiental, el possibilisme convidava a dissenyar una nova gamma de relacions unívokes, noves formes i causes de raonament determinista.

Tot seguit, l'autor presenta el marc conceptual i metodològic en què es mou la seva anàlisi, que parteix d'una interpretació del determinisme com a part inherent del mètode científic en la mesura en què és una forma de coneixement que permet posar ordre entre els fets estudiats.

L'anàlisi s'articula entorn de dos complexos conceptuals. L'un és l'eix de diferenciació entre el determinisme realista o coneixement empíric-inductiu —observació de relacions entre fenòmens— i el determinisme idealista o mitjà de coneixement nomotètic-deductiu —partint d'una estructura lògica de pensament. L'altre, vinculat al balanç descripció-explicació, són les dimensions d'ordre —l'organització lògica dels fenòmens—, de les quals n'identifica tres: l'agencament o espacialitat, l'encadenament o temporalitat, i el comandament —informació, regla i norma—, dins del qual diferencia els principis originats en la Natura —raó— i en la Providència —mire—.

És mitjançant aquests conceptes que Bergevin desconstrueix la lògica interna de quatre obres que apareixen en moments clau de l'evolució del pensament occidental alhora que en reinterpreta les aportacions. Es tracta de les *Enquestes* d'Heròdot (480-420 aC), al segle d'or de la cultura clàssica hel·lènica; la *Geografia* d'Estrabó (63 aC- 24 dC), en l'establiment de l'Imperi Romà; el *Liber de natura locorum* d'Albert Magne (c. 1200-1280), mestre de sant Tomàs d'Aquino, a l'edat mitjana —enmig hom hi troba a faltar algun representant del món islàmic—; i la *Cosmographia universalis* de Sebastian Münster (1488-1552), contemporani dels grans descobriments i de la Reforma, en ple Renaixement.

El cos central del llibre consisteix en l'anàlisi d'aquestes quatre obres, tot seguint

un esquema comú. Els estudis comencen amb unes bibliografies dels autors que situen el personatge i el seu pensament en el context polític, científic i de coneixement de la seva època. Tot seguit presenta l'arquitectura de l'obra estudiada —tant la formal com la conceptual— i n'analitza deringudament els objectius per tal de deduir-ne la seva intenció pràctica o d'utilitat. Aquesta primera part de l'anàlisi permet identificar tant la concepció global com l'objecte de la recerca *geogràfica* en cada autor. Però, la part principal de l'anàlisi de cadascuna de les quatre obres consisteix en la desconstrucció de les seves distintes lògiques deterministes mitjançant els dos complexos conceptuals abans indicats: el balanç entre determinisme real i ideal; la noció d'ordre dominant; i la presència de causalitats racionals i mítiques.

Per exemple, d'Herodot remarca com la seva noció d'ordre es basa en dependències i regularitats, tot emprant un mètode de raonament analògic per tal de deduir de forma versemblant allò que desconeix, tot relacionant teoria i empirisme. Nogensmenys, el més significatiu de la *Geografia* d'Herodot és la seva funció ideològica, en oferir als seus contemporanis una representació del món d'acord amb la ideologia dominant, tot fonamentant el seu discurs en la distinció d'un *jo* —la confederació hel·lènica— per relació d'oposició a uns altres —l'amenaça bàrbara—. És en aquest sentit que Bergevin no es cansa de refusar la interpretació d'utilitarisme militarista que en féu Yves Lacoste.

En canvi, la *Geografia* d'Estrabó, es distingeix pel seu caràcter essencialment descriptiu, d'intenció obertament utilitarista —descriu el món de forma útil per servir el poder—. L'ús d'un determinisme ideal en la seva concepció global de la geografia —relacionant condicions de l'entorn i caràcter dels pobles— també és políticament eficient, ja que no fa sinó naturalitzar els fets socials, en particular l'ascensió de l'Imperi Romà. Per contra, la manca d'un determinisme real anticipa el possi-

bilisme, puix l'actitud descriptiva el duu a establir relacions de dependència entre medi i societat sense buscar-hi causalitats unívokes, alhora que introdueix idees de complexitat i d'explicació racional en l'estudi dels fenòmens geogràfics.

Tanmateix, ni en Herodot ni en Estrabó no s'evidencia l'existència d'un principi superior integrador —una explicació global— que guiï l'establiment dels seus ordres. Aquest silenci diferencia les seves obres de les d'Albert Magne i Sebastian Münster, l'ordre dels quals respon a un determinisme vertical —del cel a la terra— establert per l'omnipresència d'un principi superior d'organització global del món, en el seu cas Déu.

El concepte de determinisme global del *Liber de natura locorum* d'Albert Magne s'origina en la separació —aristotèlica— entre metafísica i ciències naturals. Així, el caràcter englobant de l'acció divina —com a causa primera— confereix a la Natura una qualitat d'esfera autònoma amb una dinàmica pròpia. Aquest determinisme vertical reposa en un principi lògic de dependència global de la Terra dels altres cossos celestes —una explicació global— que s'expressa mitjançant una teoria climàtica. Tanmateix, la natura de l'ordre de comandament és variable segons que l'escala sigui universal —causa divina—, planetària —cossos celestes— o zonal —teoria climàtica, en què la qualitat intel·lectual dels pobles depèn del clima. Però malgrat el seu profund determinisme, també Albert Magne deixa un marge al lliure arbitri humà. Aquesta forma de determinisme ideal no deixa de ser un exemple de la ruptura que es produeix a l'edat mitjana entre el coneixement de gabinet i l'empíric.

Finalment, el de la *Cosmographia universalis* de Sebastian Münster és un determinisme al servei de la fe: no només és que en el Renaixement encara no hi hagi separació entre religió i ciència, sinó que l'estudi de la natura té per objecte facilitar la comprensió de Déu. Així, sovint, l'expli-

cació dels fenòmens terrestres particulars recorre a l'acció directa de Déu en un pla horitzontal que constrata paradoxalment amb la seva convicció reformista del lliure arbitri humà. Tot i això, la cosmografia de Münster s'anticipa a les geografies universals modernes en tant que separa el tractament dels principis generals del tractament regional —de natura enciclopèdica i emprant fonts indirectes.

Finalment, a la conclusió, Bergevin compara el tractament de l'ordre en cada autor per tal de remarcar similitudats i diferències en les seves lògiques deterministes. Així conclou que cada interpretació del món depèn, sobretot, de la voluntat integradora mitjançant un principi superior que organitza els elements geogràfics i en l'esperit del qual l'investigador estableix relacions entre ells. En aquest sentit, Bergevin no vol concloure sense recordar a qui llegeix que el determinisme facilita l'acció conseqüent.

El lector hagués agraït, però, que el professor quebequès hagués desenvolupat més les seves reflexions en una anàlisi comparativa final més que exigua (quatre pàgines). Com agrairà també veure ampliada l'aplicació del mètode d'anàlisi a altres pensadors, i potser no només premoderns sinó també moderns i postmoderns.

La desconstrucció de les nocions d'ordre i les lògiques deterministes premoderns de Bergevin reïx exemplarment en el seu triple objectiu: introduir el lector en les continuïtats en la història del pensament geogràfic occidental a través de dos mil anys d'evolució de la geografia premoderna —una mica a la manera de Clarence Glacken o Franco Farinelli—; remarcar la incidència de les condicions ideològico-culturals del context, no només sobre la intencionalitat de les obres, sinó també sobre el discurs a què recorren; i destacar la contribució crucial del discurs determinista en la formació i consolidació del pensament geogràfic, en tant que:

«El determinisme, per la designació de dependències que autoritza, és doblement

eficient: d'una part, posa en evidència certes regularitats, suggereix explicacions i condueix a enunciar lleis, àdhuc a fer previsions; d'altra part, reforça el valor dels coneixements produïts i en garanteix la credibilitat» (p. 165).

Encara més enllà, *Déterminisme et géographie* no és només una aportació a la història del pensament geogràfic sinó que és, sobretot, una contribució al debat sobre el determinisme. I no pas al recurrent debat amb el possibilisme, sinó al debat sobre un determinisme que no és només ambiental sinó que és l'instrument en què es basen concepcions —interpretacions— ideològiques del món associades a situacions polítiques i culturals.

I tanmateix, aquesta actualitat de l'aportació del professor quebequès en palesa també les seves febleses. La seva és una interpretació tancada i unívoca, que mediatitza els discursos originals —plena de silencis, parant poca atenció a les paradoxes, etc.— i que no elabora conceptes com ara ideologia o cultura. En especial que, tot i anunciar-la, no discuteix la tansició de la dependència unívoca —determinisme— a la interdependència. Bergevin també té una noció d'ordre ideològica, al servei de la qual (im)posa una lògica determinista mitjançant la qual estableix relacions de dependència entre els fets que estudia.

Així doncs, atenció lectors!, no us deixeu enredar pel títol, el subtítol, la coberta i la contracoberta!, aquest llibre no és només una altra aportació a la prehistòria de la geografia. Deliberadament o no, és una valuosa aportació al debat contemporani sobre la racionalitat i la modernitat. O, encara més, s'emmarca en el debat sobre la possibilitat de fonamentar una acció coherent —una política— sense tenir com a referència una estructura global del món i sense una lògica determinista.

Alexandre Coscuella Tarroja
Servei de Cooperació Local
Diputació de Barcelona